

Навчіть папугу казати «попит» і «пропозиція» — і ви отримаєте справжнього економіста.

Томас Карлайл

Сплатити податки й померти має кожен.

Бенджамін Франклін

Економічна проблема — яку кожного взяти, щоб кожному дати.

Генрік Ягодзинський

Без економічної свободи ніякої іншої бути не може.

Маргарет Тетчер

ПРИГАДАЙТЕ

1. Пригадайте з історії, що таке привласнювальне й відтворювальне господарство.
2. Коли виникли ринкові форми господарювання?

ТЕМА 3. РИНКОВА ЕКОНОМІКА

1. Ринкова економічна система

Для того щоб здійснити свій вибір у світі обмежених ресурсів, господарський суб'єкт повинен мати необхідну інформацію про те, що, як і для кого виробляти. Різні форми господарської організації в історії людської цивілізації — первісна община, рабовласницька латифундія, феодальний маєток, капіталістичне чи соціалістичне підприємство — це різним чином упорядковані елементи системи для вирішення трьох основних завдань господарського життя. Історично можна виділити такі економічні системи: традиційну, ринкову, командну. У сучасному світі існують переважно мішані економічні системи, у яких поєднані риси традиційної, командної, ринкової систем.

У традиційній економіці методи й технології виробництва, обміну, розподілу доходів ґрунтуються на освячених часом звичаях і традиціях; економічна діяльність вторинна порівняно з релігійними й культурними цінностями. У командній економіці переважають суспільна (державна) власність на засоби виробництва, колективне прийняття економічних рішень, централізоване управління економікою за допомогою державного планування, а гіперцентралізм закономірно сприяє розростанню бюрократичного апарату, розпалюванню боротьби за контроль над каналами розподілу благ. Ринкова економіка характеризується як система, заснована на приватній власності, свободі вибору й конкуренції.

Система економічних відносин власності охоплює весь господарський процес. Важливо розрізняти право власності й відносини власності. Право власності — це право контролювати використання визначених ресурсів і розподіляти витрати й вигоди, які при цьому виникають. Право власності виражає ставлення людини до речі як до своєї або як до чужої, тобто будується за формулою: суб'єкт —> об'єкт.

Однак у цьому трактуванні немає відповіді на запитання: звідки береться право власності і як воно реалізується? Відповідь міститься в розгляді власності як економічних відносин між людьми. Відносини власності — це відносини між людьми стосовно речей, що виражено формулою:

Суб'єкт $\leftrightarrow$ Суб'єкт
Об'єкт

Проте які саме відносини щодо речей виражає власність? Це відносини присвоєння благ, у тому числі факторів виробництва, і відносини відчуження благ. Після того як держава законодавчо врегулює майнові відносини між зазначеними особами, їх наділяють правом власності. Це право включає повноваження власника володіти, користуватися й розпоряджатися майном. Володіння — це фізичне володіння річчю, економічним благом.

Спробуйте підібрати назву до ілюстрації.

Користування полягає в праві споживати благо для отримання доходу чи особисто споживати його для задоволення власних потреб та інтересів. Розпорядження — право змінювати присвоєність (належність) майна. Воно здійснюється найчастіше шляхом укладання різних угод (купівлі-продажу, обміну однієї речі на іншу, дарування тощо).

Зазначені права власника можуть бути тимчасово обмежені з його ініціативи. Так, людина, що здала в оренду річ іншій особі, позбавляє себе права володіння й користування річчю на термін дії договору оренди.

За сучасних умов у розвинених країнах держава прагне зафіксувати в нормативних документах узгоджені з юридичними законами економічні відносини.

Відносини власності можна подати як два полюси, на одному з яких — приватна власність, на іншому — суспільна власність. Відносини приватної власності будуються на відокремленому присвоєнні ресурсів і результатів виробництва, суспільної — на спільному присвоєнні. У реальності в чистому вигляді приватна й суспільна власність зустрічаються рідко. Існують різні варіанти переплетення рис приватного й суспільного, що втілюються в різноманітних формах власності: державній, кооперативній, пайовій, акціонерній.

Ринкова економіка гарантує насамперед свободу споживчого вибору на ринку товарів і послуг. Кожен самостійно розподіляє власні ресурси відповідно до своїх інтересів і за бажанням може самостійно організовувати процес виробництва товарів і послуг у тих масштабах, що дозволяють його здібності й наявний капітал. Це означає, що існує свобода підприємництва. Індивід сам визначає, що, як і для кого виробляти; де, як, кому, скільки і за якою ціною реалізовувати вироблену продукцію; яким чином і на що витрачати отриманий дохід.

Економічна свобода виступає як необхідний засіб досягнення політичної свободи; у свою чергу, політична свобода є гарантом економічної свободи. У вільному суспільстві індивід може відстоювати й активно пропагувати будь-які, у тому числі радикальні, зміни в соціальній структурі, звичайно, за умови, що його агітація не трансформується в застосування насильницьких дій стосовно інших громадян. Ринкова економіка спирається на обмежену роль державного втручання в економіку. Уряд необхідний лише як орган, що визначає правила ринкової гри та стежить за виконанням цих правил.

Свобода вибору стає основою конкуренції. Конкуренція — це суперництво між суб'єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку тощо. Розрізняють конкуренцію продавців, конкуренцію покупців, конкуренцію продавців і покупців.

Досконала (чиста) конкуренція виникає за таких умов: багато дрібних підприємств, що пропонують на ринку однорідну продукцію; частка кожного підприємства настільки незначна, що будь-яке його рішення про підвищення або зниження ціни не позначиться на ціні ринкової рівноваги; для входження нових підприємств до галузі немає жодних перешкод; інформація доступна для всіх клієнтів (наприклад, ситуація влітку на ринку овочів, ягід, фруктів). Для недосконалої конкуренції характерні незначна кількість фірм у кожній сфері підприємницької діяльності, можливість якоїсь групи підприємств впливати на ціни (наприклад ринок мобільного зв'язку в Україні). Найбільш яскравим прикладом недосконалої конкуренції є монополія: один унікальний товар пропонує лише один виробник (монополіст), він же встановлює ціну на цей товар і перешкоджає потраплянню на ринок конкурентів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Згубність монополії для розвитку економіки усвідомили наприкінці XIX ст., тому з ними було розпочато справжню боротьбу. Першою країною, яка звела обмежувальні закони для монополій, стали США. У 1890 р. було ухвалено так званий Закон Шермана. Відповідно до нього, фірма, яка контролює понад 65 % ринку, могла бути звинувачена в спробі монополізації. За це закон установлював покарання у вигляді штрафів, конфіскацій та позбавлення волі до десяти років. У 1914 р. було прийнято другий за значенням акт — Закон Клейтона, який забороняв локальне зниження цін для боротьби з конкурентами, злиття фірм за рахунок придбання акцій конкурентів, якщо такі дії зменшували конкурентну боротьбу, поєднання посад у радах директорів різних фірм та ділових підприємств, що діють в одній сфері бізнесу. При цьому в Законі Клейтона деякі положення Закону Шермана були пом'якшені й уточнені: було дозволено профспілки та сільськогосподарські кооперативи, мирні страйки, пікети та бойкоти. Нині антимонопольні закони діють у всіх економічно розвинених країнах. Вони сприяють розвитку досконалої конкуренції, зростанню економіки.

1) Що таке ринок?

2) Чи існує ринкова економіка в чистому вигляді?

За методами ведення конкурентної боротьби розрізняють цінову та недійову, яка ґрунтується на технічних перевагах, вищій якості та більшій надійності товару, ефективніших методах збуту, поліпшенні умов оплати тощо.

Добросовісна конкуренція — це таке суперництво, за якого дотримуються правових та етичних норм взаємовідносин із партнерами. Недобросовісна конкуренція передбачає технічне шпигунство, переманювання фахівців-професіоналів, підкуп працівників підприємства-конкурента, неправдиву рекламу (чорні технології) тощо.

На чому заснована ринкова економіка?

2. Кругообіг у ринковій економіці

Функціонування будь-якої економіки ґрунтується на взаємопов'язаному русі ресурсів, споживчих благ і доходів, який називають економічним кругообігом. Такий підхід до моделювання процесів ринкової економіки базується на тому, що головною одиницею виступає сімейне домогосподарство, яке є основним споживачем товарів та послуг і водночас основним власником ресурсів, необхідних підприємствам для виробництва.

Поясніть за схемою, як відбувається економічний кругообіг.

Яким чином це зображення допомагає зрозуміти сутність ринкової економіки?

Кругообіг починається з домашніх господарств як власників ресурсів, що постачають на ринок ресурси праці, землю, капітал і підприємницькі здібності. Ресурси потрапляють до підприємств, які, розподіливши та поєднавши їх певним чином, створюють товари та послуги. Товари та послуги опиняються на ринку продуктів, де їх

купують домогосподарства. Цим завершується перше (на цій схемі — внутрішнє) коло кругообігу ринкової економіки. Друге коло починається з підприємств. Підприємства, здійснюючи виробничі витрати, виступають на ринку ресурсів як покупці. Купуючи ці ресурси в домогосподарств, вони сплачують їм доходи: заробітну плату, ренту, відсоток і прибуток. Домогосподарства, отримавши доходи, здійснюють споживчі витрати і на ринку продуктів купують товари та послуги. Підприємства, які ці товари та послуги реалізують, отримують доходи.

Що покладено в основу кругообігу в ринковій економіці?

3. Закони ринкової економіки

У ринковій економіці головне правило — купити задешево, а продати за дорогого. Баланс між цими двома прагненнями й породжує головний закон ринкової економіки — закон попиту і пропозиції.

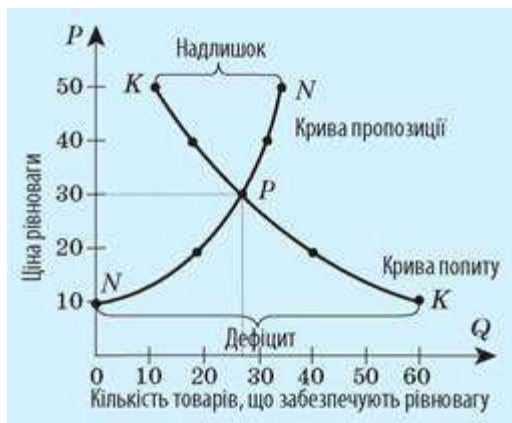
Попит можна визначити як ту кількість товару, яку споживачі бажають та можуть придбати за певною ціною у визначений період часу. Ціна попиту — найвища ціна, яку згодні заплатити споживачі за ту чи іншу кількість товарів. За інших рівних умов величина попиту на товар більша, якщо нижча його ціна (і навпаки). Ця обернена залежність називається законом попиту. Якщо припустити, що ціна товару залишатиметься незмінною, то інші чинники змінюватимуть сам попит за кожного рівня цін.

До цих чинників належать:

- 1) зміна доходів споживачів: зростання доходів зумовлює збільшення попиту на товари й послуги;
- 2) зміна смаків споживачів, мода;
- 3) сезонність: взимку зростає попит на зимовий одяг, а навесні — на сонцезахисні окуляри;
- 4) зміна цін на товари-замінники (субститути): зростання цін на троянди у квіткових магазинах зумовлює збільшення попиту на інші квіти, наприклад хризантеми;

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОПИТ

Графік, що відображає взаємозв'язок попиту та пропозиції

5) зміна ціни товарів-доповнювачів (комплементів): стрімке зростання цін на бензин і дизельне паливо спричиняє зменшення попиту на окремі моделі автомобілів;

6) Інфляційні очікування: за умови появи інфляційних очікувань попит на ті чи інші товари та послуги зростає. Пропозиція — це та кількість товару, яку виробники готові постачати для продажу на ринку за певною ціною у визначений період часу. Ціна пропозиції — найнижча ціна, яку згодні отримати продавці за ту чи іншу кількість товарів.

За інших рівних умов величина пропозиції товару більша, якщо вища його ціна. Ця пряма залежність називається законом пропозиції. Якщо припустити, що ціна товару залишатиметься незмінною, то нецінові чинники змінюватимуть саму пропозицію товару за кожного рівня цін.

Головними чинниками, що впливають на пропозицію, є такі:

- 1) ціни на ресурси: якщо витрати виробника на сировину, матеріали, паливо, а також робочу силу зменшуються, то виробник пропонуватиме більшу кількість продукції за кожного рівня цін, тобто пропозиція товару зростає;
- 2) прибутковість галузі: зростання прибутку в певній галузі робить її більш привабливою, тому приводить до зростання пропозиції;
- 3) кількість виробників (продавців) на ринку: якщо кількість виробників певного товару збільшується, то збільшуватиметься і його пропозиція;
- 4) рівень технологій: більш досконала технологія виробництва збільшує продуктивність праці та пропозицію товару на ринку;
- 5) податки та субсидії: підвищення податків буде збільшувати витрати виробника та скорочувати пропозицію, а державні дотації знижують витрати підприємств, тим самим збільшуючи пропозицію;
- 6) вплив природно-кліматичних умов. Баланс між попитом і пропозицією породжує ту ціну, за яку покупець згоден купити, а продавець — продати.

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОПОЗИЦІЮ

Андрей Шептицький

ДОКУМЕНТ

Митрополит Андрей Шептицький про соціальне питання

Два стани — убожіший і багатший — не суть собі з природи ворожими. Блудним єсть суд, що сама природа пхає їх до завзятої вічної боротьби... Капітал і праця не стоять в суцній і природній суперечності, боротьба між ними випадкова — не конечна. Капітал не обійдеться без праці, а праці потреба капіталу. Зі згоди і лучности, так, як в кожній річі, так і тут, слідує порядок і краса; незгода і боротьба приносить все замішаннє, нелад і упадок...

Віддати кожному то, що єму належить, кожде єго право пошанувати — се підстава всякого ладу, до котрого веде наука Церкви... коли абсурдом є дбати про одну частину громадян і занедбувати іншу, Держава має обов'язок дбати про добробут робітників. Інакше порушується справедливість, яка вимагає віддати кожному, що йому належить.

- 1) Як автор розумів сутність соціального питання?
- 2) Чи згодні ви з ним? Чому?

Проаналізуємо інформацію про попит і пропозицію на ринку певного товару.

Величина попиту, тис. т	Ціна за 1 т. тис. грн	Величина пропозиції, тис. т	Над
10	20	6	
8	30	8	

6	40	10	
---	----	----	--

За ціною 30 тис. гривень величина попиту та величина пропозиції рівні між собою.

Отже, ринкова рівновага — ситуація на ринку, коли величина попиту дорівнює величині пропозиції, ціна попиту збігається із ціною пропозиції.

Ринок ніколи не перебуває в спокої. Чинники попиту й пропозиції впливають на стан рівноваги та здатні його порушувати. Унікальність ринкової моделі ціноутворення полягає в тому, що рівновага може відновлюватися без втручання держави.

Трапляються ситуації, коли ціни визначають «згори» державні органи. Прикладом може бути встановлення урядом ціни «стелі» або «підлоги». Ціна «стелі» нижча за ціну рівноваги, її встановлюють із метою захисту споживача. Унаслідок такого втручання величина попиту зростає, а величина пропозиції зменшується, виникає дефіцит товару на ринку. Ціна «підлоги» вища за ціну рівноваги, її встановлює уряд із метою захисту осіб та соціальних груп, що виробляють або володіють ресурсами (наприклад, законодавче встановлення мінімальної заробітної плати). У цьому випадку попит на робочу силу зменшується, величина пропозиції збільшується і виникає безробіття.

Назвіть основні закони ринкової економіки.

4. Функції держави в ринковій економіці

У ринковій економіці держава виступає в ролі регулятора відносин між покупцями і продавцями, вона встановлює деякі «правила гри» законодавчою та судовою владою безпосередньо, а виконавчою — тільки опосередковано, шляхом запровадження різних податків, зборів, пільг тощо.

Ринкова економіка не може існувати без грошей. Проте не у всіх людей є рівні можливості щодо накопичення достатнього рівня багатств для задоволення навіть своїх базових потреб в умовах ринкової економіки. Це так звані соціально незахищені верстви населення (пенсіонери, безробітні, студенти, люди з особливими фізичними потребами). Про таких громадян дбає держава за допомогою соціального законодавства й соціальної політики за такими напрямками:

- підтримка соціально незахищених верств населення;
- охорона праці і здоров'я людей;
- усунення соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів;
- підтримка сім'ї, материнства, батьківства, дитинства;
- фінансова підтримка освітніх і культурних програм;
- боротьба з безробіттям.

Така державна політика була особливо поширеною в Європі та США в 1960—1970-х рр. та отримала назву «держава загального добробуту». Держава тут відіграє ключову роль у захисті та розвитку економічного і соціального благополуччя її громадян. Вона ґрунтується на принципах рівності можливостей, справедливого розподілу багатств і соціальної відповідальності за тих, хто не може забезпечити собі мінімальні умови гідного рівня життя.

Як правило, у «державі загального добробуту» за допомогою прогресивного оподаткування здійснюється перерозподіл багатств, завдяки чому громадянам незалежно від рівня їхнього доходу як безкоштовні послуги надають середню (часто і вищу) освіту, широкий спектр медичних послуг, а соціально незахищені отримують адресні програми соціальної допомоги.

Фінансування допомоги соціально незахищеним верствам населення відбувається з державного бюджету, який у країнах із ринковою економікою наповнюється завдяки податкам. Так, їхня частка в наповненні бюджетів розвинених країн може становити 80—90 %, а в США — понад 95 %. Таким чином, перерозподіл багатства відбувається шляхом оподаткування населення країни та підприємств.

Розміри й час надходження податків до державної скарбниці визначаються законом. За формою оподаткування всі податки поділяють на дві групи: прямі й непрямі (опосередковані). Прямі податки накладають на прибуток, заробітну плату, дохід від власності на землю, капітал. їхній розмір залежить від величини доходу, що оподатковується. У такий спосіб за прямого оподаткування більше платять ті члени суспільства, які мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшість економістів світу визнає найсправедливішим.

Разом із тим форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, оскільки виникають проблеми обліку об'єктів оподаткування й ухилення від

сплати. Тому, незважаючи на справедливість прямих податків, податкова система не може обмежуватися тільки ними. Це був би однобічний підхід, згубний для будь-якої системи. Тому існує також непряме оподаткування, за якого податок накладають не на дохід, а на витрати. Непрямий податок сплачують під час купівлі товару.

МОДЕЛІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Вільний ринок	Соціально орієнтована економіка
Економіка США	Економіка країн Європи
Незначне втручання держави та всебічна підтримка підприємництва. Роль уряду менша, ніж в інших країнах. Частка державної власності в промисловості незначна	Суттєве втручання держави в економіку. Державні прибутки на соціальні програми. Розвинені соціальні програми (державне страхування здоров'я, надання освіти, пенсії, незахищеним категоріям населення)

Непрямі податки закладені в цінах товарів і послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. З іншого боку, оскільки непрямі податки включаються в ціни, то фактично їх платить у більшому розмірі той, хто більше споживає, а більше споживає той, хто має вищі доходи. Тому непрямі податки вважають найбільш несправедливими. Прикладами непрямого оподаткування є податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

У чому полягає сутність «держави загального добробуту»?

ВИСНОВКИ

У сучасному світі саме ринкова система забезпечує належне функціонування економіки та доступ людей до споживчих благ. Функціонування ринків визначають закони попиту та пропозиції, ціноутворення. Щодо ринку завданням держави є законодавчо забезпечити захист прав продавців та споживачів. Також держава здатна впливати на його функціонування через соціальне законодавство, яке сприяє такому перерозподілу благ, що забезпечить належний рівень життя всіх членів суспільства.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке ринок як економічне поняття?
2. Що таке ринкова система?
3. Поясніть, що таке кругообіг у ринковій економіці.
4. Що таке попит та пропозиція? Як вони пов'язані між собою?

5. Як встановлюється ціна на товар або послугу в умовах ринку?
6. Якою є роль держави в ринковій економіці?
7. Як ви розумієте поняття конкуренції?
8. Які види економічної конкуренції ви можете назвати?
9. Чим небезпечна монополія для ринку?
10. У який спосіб відбувається перерозподіл багатств у «державі загального добробуту»?
11. Про які види оподаткування ви дізналися? Чим вони відрізняються між собою?
12. Висловіть своє ставлення стосовно епіграфів до теми. Із якими ви погоджуєтеся, а з якими — ні? Чому?
13. Напишіть есе за висловом Маргарет Тетчер, наведеним як епіграф до теми.